Sloboda volje, uzročnost i Hume

Pećnjak, Davor

Source / Izvornik: **Prolegomena : Časopis za filozofiju, 2011, 10, 311 - 316**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:261:716855

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Institute of Philosophy

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Prolegomena 10 (2) 2011: 311–316

Sloboda volje, uzročnost i Hume

DAVOR PEĆNJAK
Institut za filozofiju, Ul. grada Vukovara 54, 10 000 Zagreb, Hrvatska
davor@ ifzg.hr

IZVORNI ZNANSTVENI RAD / PRIMLJENO: 31–12–09 PRIHVAĆENO: 15–12–10

SAŽETAK: U ovom tekstu nastoji se pokazati da ukoliko se uzročnost analizira kao opažanje pravilnih i ponavljajućih sljedova događaja i neopažanje ikakve daljnje nužnosti koja bi "ponužnjivala" da ti sljedovi moraju uvijek biti takvi kakvi se događaju i kakvima ih opažamo, kao što je to učinio David Hume, onda je moguće da nikakva nužnost i ne postoji te da se takva analiza može uporabiti kao potpora libertarijanizmu što se tiče problema slobode volje a ne kompatibilizmu koji je zastupao Hume. Također se pokazuje da, suprotno Humeu, slučajnosti postoje i da pod određenim uvjetima vrlo slični uzroci mogu dovesti do vrlo različitih učinaka.

KLJUČNE RIJEČI: Empirizam, Hume, libertarijanizam, nužnost, uzročnost.

Uvod

U ovom tekstu htio bih pokazati da ukoliko prihvatimo Humeovu (1993) ili humeovsku analizu pojma uzročnosti, onda takvu analizu možemo uporabiti u prilog libertarijanizmu u raspravi o slobodi volje; drugim riječima iz nje ne slijedi baš ono što je sam Hume zastupao u pogledu problema slobode volje, naime kompatibilizam. Usput, htio bih još pokazati da Hume nije sasvim u pravu kada izlaže neke stvari koje su vezane za njegovu analizu uzročnosti. Prvo ću prikazati što Hume u svome djelu *An Enquiry Concerning Human Understanding* kaže o uzročnosti, slučajnosti, slijedu misli te o nužnosti i slobodi, a onda ću pokazati da ono što kaže o uzročnosti može biti potpora u prilog libertarijanizmu (i nije sasvim kompatibilno s onim što sam Hume kaže o slobodi volje) te da slučajnosti postoje (iako to nije potpora za libertarijanizam) i da slični uzroci mogu imati različite učinke.

1.

Problem uzročnosti jedan je od temeljnih filozofskih problema uopće i dan danas ne postoji neka teorija uzrokovanja koja bi bila prihvaćena od većine

filozofa te ovdje postoji još uvijek široko polje istraživanja. Prije samog Humea, vrlo sličnu analizu uzročnosti, ali s drugačijim zaključcima, dao je Malebranche (1997). Zato bi se u stvari ovakva vrsta analize uzročnosti trebala zvati malebrancheovsko-humeovska. No, ovdje ću se ograničiti samo na ono što Hume kaže o ovom problemu.

Naime, prema njemu, a Hume je radikalni empirist, mi opažamo razne sljedove događaja oko nas i pravilnosti u tim sljedovima. Naime, jedni događaji slijede druge događaje odnosno neki događaji prethode drugim događajima. Ono što je u tome zanimljivo jest da opažamo da uvijek ili gotovo uvijek jedna te ista vrsta događaja prethodi drugoj jednoj te istoj vrsti događaja. Naime, poslije događaja X slijedi događaj Y (odnosno X prethodi Y-u). Gotovo uvijek je tako. Ne događa se da opazimo najednom da kada se dogodio događaj X iza njega najednom slijedi događaj Z (nego nakon X opet slijedi Y). Naš um se tim (stalnim) opažanjem navikava da kada god postanemo svjesni da se događa događaj X, onda očekujemo da će se dogoditi Y a ne neki drugi događaj Z. Dakle, mi opažamo pravilnosti u sljedovima događaja. Um na taj način oblikuje ideju nužnosti – izgleda kao da postoji neka nužnost koja dovodi do toga da nakon događaja X mora slijediti događaj Y a ne neki drugi. Događaj X koji prethodi nazivamo uzrokom, a događaj Y koji slijedi nazivamo učinkom i smatramo da postoji neka nužnost takva da kada se pojavi uzrok X, onda se mora pojaviti učinak Y. Drugim riječima, kažemo da uzrok X "ponužnjuje" događanje događaja (učinka) Y. Međutim, kažu dalje Malebranche i Hume, mi ne opažamo nikakvu "nužnost" niti išta što bi činilo tu nužnost niti išta dodatno što bi činilo da X "ponužnjuje" događanje Y-a i niti ičeg drugog. Mi opažamo samo slijed događaja i pravilnost da se ti-i-ti slijedovi ponavljaju. Opažamo, dakle, *samo* pravilnosti i ponavljanje sljedova. Ništa dodatno, ništa više i ništa povrh toga ne opažamo; ne opažamo neku dodatnost koja bi činila nužnim događanje tog slijeda upravo na taj način. "Nužnost" ne opažamo. Čini se da nema ništa više od ponavljanja pravilnosti. Nigdje nema opažanja da to i mora tako biti.

S obzirom na to da stalno opažamo iste ili slične nizove ili sljedove događaja, u nama se oblikuje čvrsta navika da kada opazimo ili čujemo o događaju A, da odmah pomislimo na događaj B koji slijedi iza A. Na taj način, mi ekstrapoliramo iz ove navike i obllikujemo pojam nužnosti – da iza A "nužno" slijedi B. To znači da mi mislimo da ne može biti drugačije, nego "mora" biti da iza A slijedi B. Međutim, iskustvo nam ne daje opravdanje za takav zaključak, jer osim slijeda, kao što Hume kaže, ne opažamo ništa više – ne opažamo ništa što bi bila ta "prisila" u događajima koja čini da iza A slijedi B i nikako drugačije. Znači, moguće je da sutra opazimo da iza A slijedi C. Ako je tako, onda, pogotovo u ljudskom odlučivanju i djelovanju, iza istog ili sličnog početnog niza (uzroka)

može uslijediti drugačiji nastavak nego što je to bilo prije. Dakle, ako je tako, onda je to dovoljno za libertarijanizam: moguće je da iz istog ili sličnog prethodnog stanja i istih ili sličnih prethodnih uvjeta slijedi nešto drugačije; moguće je da djelovatelj pri istim uvjetima i pri istoj prethodnoj situaciji učini i drugačije.

Dakle, kao radikalni empirist, Hume mora dopustiti takvu mogućnost ukoliko kaže da se neka "nužnost", dakle ono što bi dodatno, povrh slijeda događaja, činilo da taj slijed mora biti upravo takav i nikakav drugačiji, ne opaža. Ukoliko se ne opaža, onda je vjerojatno i nema, prema stajalištu humeovskog ili temeljitog empirizma.

Istina je da on to nigdje ne kaže eksplicitno, no s obzirom na radikalno empirijsko stajalište, da bismo mogli reći da postoji (dodatna) nužnost (koja čini da slijedovi događaja baš moraju biti takvi kakvi jesu i nikakvi drugačiji), mi bismo ju morali i opažati. Ukoliko nužnost ne opažamo, prema ovakvom stajalištu, onda zapravo postoji mogućnost (ili određena vjerojatnost) da se neki slijed, koji započne na isti ili vrlo sličan način kao i do sada, u nekom trenutku počne odvijati na drugačiji način nego što se do sada odvijao.

Čak i kad bi bilo tako da je taj stupanj vjerojatnosti ove mogućnosti izuzetno mali, čim postoji i najmanja vjerojatnost, taj događaj se *može* dogoditi – i, dakle, ukoliko se taj događaj *može* dogoditi tj. *može biti drugačije*, što se tiče donošenja odluka i djelovanja, to je dovoljno za libertarijanizam.

S druge strane, Hume kaže da je slična stvar i s našim mislima. Naime, Hume tvrdi slijedeće: tako je da jedna misao slijedi drugu, također u pravilnom ponavljanju. Kada se pojavi jedna misao, misao A, onda je ona slijeđena točno određenom drugom misli, misli B. Kada god da se pojavi misao A, nju slijedi misao B.

Često to jest točno, ali općenito nije niti blizu točnog. Ilustrirajmo to bliskim primjerom iz svakodnevnog života.

Dakle, kada na primjer pomislim na trkaći automobil Tyrrell 005, misli koje slijede ovu misao gotovo nikad nisu iste. Jednom je misao koja neposredno slijedi misao o Tyrrellu 005 ta da je tim automobilom vozač po imenu Jackie Stewart postao prvak u Formuli 1 1973. godine; drugi put je to misao da je sponzor trkaćeg tima Tyrrell bila francuska tvornica naftnih prerađevina Elf; treći put je to da je taj automobil bio lijepe plave boje; četvrti put je pomisao kako bi bilo lijepo da sam se katkada i ja mogao utrkivati tim automobilom; peti put pomislim na svoje djetinjstvo. Čini mi se da i drugi ljudi imaju ista takva iskustva da jednu te istu misao često neposredno slijede sasvim različite misli. Pa čak i kad razmišljam o bilijarskim kuglama, ne mora biti, a i nije, da kada pomislim kako jedna

udara drugu, kako se ona druga počinje kretati. Misao koja neposredno slijedi navedenu misao o sudaranju kugli može biti takva da zamislim kako obje stanu, kako jedna ili obje odlete u zrak da se više nikada ne vrate ili kako se u trenu udarca jedna kugla pretvara u električne orgulje. Naprosto nije točno da jednu te istu misao uvijek u pravilnom nizu slijedi jedna te ista druga slijedeća misao.

To može biti dovoljno za libertarijanizam što se tiče odlučivanja: naime, iza određene misli ili niza misli (u odlučivanju) može biti i drugačije (nego što je to do tada, recimo, često ili uvijek bilo) tj. može slijediti drugačija misao kao odluka (za djelovanje ili slično). Za libertarijanizam je dovoljno da iza istih prethodnih uvjeta *može* biti i drugačije.

2.

Navedimo još dvije stvari koje je Hume tvrdio a što baš ne odgovara stvarnosti i to empirijskoj!

Jedna stvar u kojoj Hume nije bio u pravu jest ta, kako je on tvrdio, da u svijetu nema slučajnosti. Naravno, tada je bila vladajuća slika svijeta mehaničko newtonovska i u takvoj slici doista nisu moguće slučajnosti. Naravno, Hume nije mogao znati kamo će otići razvoj fizike. No, slučajnosti ipak postoje. Već notorno zanimljivi ili dosadni (kako hoćete) primjeri dolaze iz kvantne mehanike i nuklearne fizike. Postoje procesi, iako nema puno vrsta takvih procesa, kao što je raspad nestabilnih radioaktivnih jezgara ili npr. neutrona u slobodnom stanju koji su, prema standardnoj interpretaciji danas, potpuno slučajni, spontani (Scadron 2007: poglavlje 13, posebno str. 257–258). Uzmimo β-raspad neutrona u slobodnom stanju kao primjer. Neutron u slobodnom stanju raspada se na proton, elektron i antineutrino. Ovakav proces je fudamentalno ("ontološki") slučajan, tj. u prirodi ne postoji nikakav mehanizam koji bi nam rekao kada i zašto točno će se neki pojedini neutron u slobodnom stanju raspasti. Njegov raspad je spontan. Ono što postoji i što se može izračunati jest vrijeme poluraspada od 885,7±0,8 sekundi (Scadron 2007: 268), što znači da će se u tom vremenu polovica broja slobodnih neutrona u eksperimentalnom ansamblu raspasti. To fundamentalno znači da za pojedinačni neutron postoji samo vjerojatnost od 50% da će se raspasti u slijedećih 885,7±0,8 sekundi. Kada se on raspadne, to je sasvim slučajno. Naime, ta slučajnost je sastavni dio prirode.

No, gledano iz aspekta problema slobode volje, većina libertarijanaca ne smatra da su slučajnosti ovog fundamentalnog tipa od velike pomoći; jer ono što je slučajno također ne ovisi o djelovatelju i djelovatelj sam nema nikakvu kontrolu nad događajima koji se slučajno događaju. (Pogledati Bishop 2002 i Hobbs 1991 za argumente koji bi podupirali stav

da indeterminizam kvantne mehanike i osjetljivost na početne uvjete u kaotičkim sustavima može biti uporabljen za libertarijanizam.)

Drugo, u razvoju suvremene znanosti također se pokazalo da Hume nije bio potpuno u pravu tvrdeći da isti ili slični uzroci dovode do istih ili sličnih učinaka, iako u većini slučajeva to i dalje vrijedi. Ukoliko pogledamo teorije kompleksnosti ili fizikalnu teoriju kaosa, vidjet ćemo da su mogući slučajevi u kojima se, za dva ili više sustava, malena, gotovo nikakva razlika na početku pretvara u ogromnu razliku već u trećem, četvrtom koraku razvoja sustava (to je tzv. osjetljivost na početne uvjete). No, niti to neće puno pomoći libertarijancu jer su, fizikalno-matematički gledano, fizikalni kaotički sustavi potpuno deterministički fizički sustavi. Ipak, možda jedna činjenica iz teorije kompleksnosti ili teorije kaosa (kao uostalom i iz raznih drugih fizikalnih teorija) može pomoći libertarijanizmu u pogledu slobode volje. Naime, u tim teorijama se katkad pojavljuju (diferencijalne) jednadžbe s eksponentima. One imaju onoliko različitih rješenja koliko iznosi eksponent. Ukoliko bismo pretpostavili da se ljudsko odlučivanje i ljudsko djelovanje može opisati takvim sustavima jednadžbi i ukoliko bismo mogli interpretirati da se svako rješenje odnosi na različito poduzeto djelovanje, a da oblik jednadžbe, koji ostaje nepromijenjen, opisuje situaciju koja je ista do trenutka t u kojem djelovatelj odlučuje ili poduzima radnju, onda bismo mogli reći da je moguće u istoj prethodnoj situaciji postupiti i drugačije tj. na barem nekoliko načina i to bi za libertarijanca bila i više nego zadovoljavajuća situacija.

Zaključak

Dakle, možemo reći slijedeće, *contra* Humeu: 1. slučajnosti *postoje*; 2. iz gotovo istih odnosno vrlo sličnih početnih situacija, odnosno uzroka, mogu, pod određenim uvjetima, nastati vrlo različiti učinci; 3. malebrancheovsko-humeovska analiza uzročnosti može se uporabiti kao potpora libertarijanizmu.[1]

---

[1] Prvu verziju ovog teksta iznio sam na konferenciji *David Hume u povijesnom i suvremenom kontekstu* u organizaciji Udruge za promicanje filozofije i Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu 14–15. prosinca 2009. Želio bih zahvaliti organizatorima i sudionicima konferencije a posebno Josipu Talangi, Nevenu Petroviću, Snježani Prijić-Samaržiji, Filipu Čeču i Boranu Berčiću, zatim anonimnom recenzentu za časopis *Prolegomena* te Borisu Kožnjaku na korisnim primjedbama. Rad na ovom radu potpomognulo je MZOŠ RH u okviru projekta "Pitanje slobode volje i problem svijesti".

Bibliografija

Bishop, R. C. 2002. "Chaos, indeterminism, and free will", u R. Kane (ur.), *The Oxford Handbook of Free Will* (Oxford: Oxford University Press).

Hobbs, J. 1991. "Chaos and indeterminism", *Canadian Journal of Philosophy* 21, 141–164.

Hume, D. 1993. *An Enquiry Concerning Human Understanding* (http://18th.eserver.org/hume-enquiry.html) (izvorno objavljeno 1748).

Malebranche, N. 1997. *Dialogues on Metaphysics and on Religion*, edited by N. Jolley; translated by D. Scott (Cambridge: Cambridge University Press) (izvorno objavljeno 1688).

Scadron, M. 2007. *Advanced Quantum Theory*, 3rd ed. (London: Imperial College Press and Singapore: World Scientific).